

Lisztóczy László

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátsága

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza Eger irodalmi múltjának a legnagyobb büszkségei közé tartozik. Mindketten 1863-ban születtek: Bródy július 23-án Egerben, Gárdonyi augusztus 3-án Agárdpusztán. Mindössze tizenegy nap volt köztük a korkülönbség. Közös élményekben gazdag, a konvenciókkal, sztereotípiákkal szembeszegülő, bohém és lázadó ifjúságuk alapozta meg, egy időben és párhuzamosan kibontakozó, olykor egymásba fonódó hivatásuk, az irodalom és Eger szeretete mélyítette el s táplálta síríg tartó barátságukat. Kapcsolatuk mindvégig töretlen maradt annak ellenére is, hogy a magyar irodalmi élet ellentétes pólusain helyezkedtek el: Bródy a liberalizmus híveként és szószólójaként, Gárdonyi a konzervatív táborban, a nemzeti és a keresztény eszmerendszerben keresett válaszokat a kor égető kérdéseire. A két tábor között ma már szinte feloldhatatlan, áthidalhatatlan az ellentét. Minden kihíváson és válságon felülkerekedő, egymás autonómiáját sohasem sértő barátságuk a nemzeti megbékélésnek és összefogásnak is mintájául s mércéjéül szolgálhat.

Jogosulatlan és megválaszolhatatlan a kérdés, hogy melyikük volt a nagyobb. Bródy Sándor – bár életműve csúcsteljesítményekben nem oly gazdag, mint Gárdonyié – kezdeményezőként, újtóként kora legjelentősebb magyar írói közé tartozott. Úttörő szerepet játszott irodalmunk modernizálásában, a Nyugat-mozgalom előkészítésében. Erről a leghitelesebben és a legszebben Ady Endre tanúskodik, aki 1905-ben így méltatta érdemeit: „Utána vágattunk tűzzel, gyönyörűen, naivan Európának. Különösen a nyolcvanas években volt legerősebb a nemzeti intelligencia egy kiválasztott kis részében mesésen szilárd az az illúzió, hogy mi már Nyugatnak élünk. Ennek a korszaknak meg kellett hoznia a szépirodalomban is a maga kifejezőjét. Ennek látjuk mi Bródy Sándort... Nagyon magyar, olyan magyar, ki bízó, hatalmas lelkével nem tudta és nem akarta ismerni azokat az árkokat, melyek küzdelmes századokban elsáncolták a magyar géniuszt a boldogan fejlődő nyugati nemzet-géniuszoktól.”

Ha Bródy Sándor nyomait, emlékezetét keressük Egerben, irodalmi sétánkra a „Kacsapart”-ról, a szülőháztól kell elindulnunk, mely a róla elnevezett utcában áll. Izraelita vallású kereskedő édesapját üzlettemberi tehetségének és megbízhatóságának köszönhetően becsülte a város, az érsek is, akinek a gabonáját kezelte. Ősei csak a városfalakon kívül, az akkor még alig lakott Kacsaparton vásárolhattak telket maguknak. A mai utcák helyén a dombról lefolyó vizek kis patakocskákat vájva zúdultak alá, paradicsomi életet biztosítva a kacsáknak és az ott játszódozó gyermekeknek egyaránt. Jóképű, tehetős ember hírében állt Bródy Jakab, aki ele-

gánsan tudta egyetlen éjszaka elszórni, elkártyázni jó érzékkel megkeresett pénzt. Bohém, könnyed, fejedelmi gesztusokkal lépett át erkölcsi konvenciókat, mint tette azt később tizennegyedikként született Sándor fia is. Ő volt és ő is maradt a nagycsalád legfiatalabb tagja. A legkisebb gyermeket akkor is gyöngédség, kényeztetés, elismerés vette körül. Ez egyrészt biztonságot és kiegyensúlyozottságot jelentett számára, növelte önbecsülését, másrészt akadályokat és korlátokat nem ismerő, nagyratörő vágyakat táplált belé.

A Kacsapart tövében áll a ciszter gimnázium, ahová 1874 és 1876 között Bródy Sándor is járt. Egri időszakából talán ezek az évek hagyták benne a legmélyebb és a legtisztább nyomokat. Önéletrajzában az első helyen említi, hogy az iskola az emberi méltóság, az „istenfiúság” öntudatára és tiszteletére nevelte, szívébe oltotta „a deklinációval egy időben... a dicsvágyat is”. Az ott eltöltött évek tovább fokozták önbizalmát, formálták mind határozottabbá és céltudatosabbá ambícióit.

Onnan származó emlékei fénylenek vissza, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc az idő tájt még a résztvevők személyes élményeiből is táplálkozó s a felnövekvő új nemzedékeket is magával ragadó mítosza elevenedik meg *Az egri diákok* című, 1894-ben közzétett művében. A regénycselekmény az 1848/49-es forradalom és szabadságharc küszöbén, 1846-ban kezdődik. Nyitó fejezetei földidézik a korabeli egri diákéletet, a ciszterci diákok játékeit és beszédmódját, bemutatják az akkori egri fő utcát, a járókelők közt fölillantva a nevére nevezett Tárkányi Béla tekintélyes alakját is. Főhőse két ciszterci diák, Szihalmi Pál és Viparina Ákos, akiket a város egyik lakója, a „madaras kofa” levélben jelentett föl, mert elloptak tőle két kolibri madarat, „amelyeket nagy költséggel hozatott külső országból”. A bűnre az vezette őket, hogy szállásadó házigazdájuk haldokló felesége így sóhajtott föl néhány nappal korábban: „Meggyógyulnék én, ha megehetném azokat a szomszédbeli arany madarakat becsinálnak!” A két fiút eltanácsolják az iskolából. Hazaindulnak Erdélybe, Szatmárba. Kalandos útjuk végén Kossuth katonáival találkoznak, s beállnak a honvédseregbe. A mű honvéddé avatásukkal és egy gyönyörű próféciával zárul: „Piros kalpagot kaptak mindjárt mind a ketten. Pihentek aztán egyet, s úgy mentek együtt vígan a csatába, a magyar szabadság oltalmára. Apa a fiával, tanár a tanítványával. Mert így volt ez akkor. És ha szükség lenne rá újólag, így lenne megint.”

A magyar irodalomban két regénycím helyez kiemelt hangsúlyt az „egri” jelzőre, fokozza szimbolikussá jelentését: az egyik *Az egri diákok*, a másik *Az egri csillagok*. A két címnek minden alkotóelemében párhuzamos a szerkezete. Okkal gyaníthatjuk tehát, hogy a Bródy-regény címe ihlette meg Gárdonyit, amikor *Az egri csillagok* címadásán töprengett. A mű 1901-ben – tehát alig hét évvel *Az egri diákok* közreadása után – megjelent első kiadásában még névelős volt a cím, csak később egyszerűsödött ma ismert változatára.

Az egri diákok arról tanúskodik, hogy Bródy Sándor patrióta érzéseit mindezekelőtt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szellemi öröksége táplálta. Büszke volt arra, hogy egy újságíró küldöttség tagjaként egyszer személyesen is fölkereshette Kossuthot turini száműzetésében.

A regény maradandó dokumentuma és bizonyítéka annak is, hogy a ciszterci rend egri főgimnáziumában szerzett élmények milyen sorsdöntő és maradandó hatást gyakoroltak világképére. Megnemesítette és széppé formálta a korszak nagy formátumú, kiválóan képzett, keresztényi értelemben szabad szellemű pap-tanárai által irányított iskolai éveit, az alma mater gazdag szellemi örökségét. Magatartási és szorgalmi jegyeiből azonban látszik, hogy édesapjához hasonlóan ő is nehezen tűrte az erkölcsi tilalmak által aprólékos precizitással és következetességgel szabályozott életrendet. A ciszter gimnázium szellemiségét, mely a szigort szeretettel és türelemmel ötvözte, az emberi személyiség szabadságát mindenkor becsben tartotta, mélyen és életre szólóan a szívébe zárta. Hite és hajlamai szerint élhette meg zsidó identitását is, származása miatt hátrány és sérelem nem érte, soha senki sem kényszerítette őt vallása megtagadására, katolizálásra.

Bizonyára az egri gimnáziumból a szívében őrzött élmények és emlékek is szerepet játszottak abban, hogy egy 1905-ös öngyilkossági kísérlete után olyan kórházba vitette magát, ahol apácák ápolták a betegeket. Egy apácával részleteket olvasatott föl a *Bibliából*, ezzel is siettetve fölépülését, újbóli önmagára találását. Megrendítő, messzire fénylő pillanata ez életének. Emberi és alkotói komolyságát, a tisztaság, a jóság, a tökéletesség utáni vágyát illusztrálja, annak az embernek a lelkivilágára vet fényt, aki átélte a teremtett világ eredendő abszurditását, lényeg szerinti felfoghatatlanságát és megmagyarázhatatlanságát, s megbűvölte, magához vonzotta egy magasabb rendű abszurditás szellemi valósága is, mely feloldja a végességének és ellentmondásainak a börtönébe, a tér és idő korlátai közé zárt ember számkivettségét, szorongását.

Eger iránti szeretete és hűsége egész életén végigkísérte. Gyermekkorában ő is, mint hajdanán minden egri gyerek, gyakran sétálgatott a várban. *Önarckép* című lírai pátoszú visszaemlékezése szerint elsősorban a település falomladékai és faragott kövei ragadták meg. A gimnázium terasza például „tele volt szentek kőszobraival”, amelyeket sokszor megcsodált, de városszerte találkozott „fehér kőemberekkel, apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, híttak, éltek”. A várost is „csupa kész festmény”-nek látta, ahol „omladékok, porló kőfalak” ölelték körül „az élő utcák”-at. Az egri hegyekben „valami puha kőre” talált, amiből „tollkással is lehetett figurákat faragni”. Először a vizuális művészetekhez vonzódott, szobrász vagy festő szeretett volna lenni, csak később talált rá a nyelv, a szó egynemű közegére.

Az édesapa halálát követően, 1878-ban a család elhagyta Egert. Bródy Sándor olykor hazalátogatott, tizennyolc esztendő múlva pedig barátjával, Gárdonyi

Gézával együtt tért vissza szülővárosába. Viharos, lázadó ifúsága után és szerencsétlen házassága miatt új életre vágyó Gárdonyi 1897-ben telepedett le Egerben. Bródy is Egert ajánlotta lakhelyéül, s elkísérte őt első, tájékozódó egri útjára is 1896 októberében. A vár közelében fekvő házat is, ahol barátja haláláig otthonára lelt, közösen szemelték ki.

Gárdonyi döntését természetesen motiválta, hogy neki is volt már egri kötődése, hiszen 1878-tól 1882-ig az érseki tanítóképzőben tanult. Diákévei érdekes párhuzamra nyújtanak lehetőséget közte és barátja között. Mint a ciszter gimnázium egykori növendéke, Gárdonyi se tudta zökkenők nélkül alávetni magát az iskolai rendnek és fegyelemnek, föl-föllázadt a szabadságát korlátozó előírások ellen. Olykor kiszökött a kollégiumból, „rossz utakon járt”. Szinte hihetetlen, hogy irodalmunk e jelentős alakja, egyik legnagyobb stílusművésze megbukott magyarból.

Magyartanárának, Répássy Jánosnak később mégis szebbnél szebb dedikációkkal küldte el megjelent könyveit.

Sok közös vonás lelhető fel Bródy Sándor és Gárdonyi Géza alkatában, jellemében, sorsában. Ez nemcsak indítékául szolgált barátságuknak, folytonos megújulását is ösztönözte, melynek csupán a halál szabott határt. Mindig tiszteletben tartották egymás tehetségét, identitását, döntéseit. Gárdonyi Egerbe települt, Bródy Budapesten maradt, de sokszor találkoztak, főképp a fővárosban. Gárdonyi – a „remeteség” legendáját is cáfolva – föl-fölkereste barátját, kiváltképpen az I. világháború éveiben, amit bizonyára az áruellátás akkori nehézségei is ösztönöztek. A fukarsággal is megvádolt „egri remete” általában egy ötkilós, nagy kerek házi kenyeret és egy tábla füstölt szalonnát vitt ajándékba barátjának, aki alkalomadtán drága és finom szivarokkal köszönte meg a hazai ízeket. Barátságukról, találkozásairól, meg-megisméltődő „árukeréikről” Krúdy Gyula is mesélt híveinek a budapesti Mélypincében, s elmerengve fűzte hozzá: „ezek voltak az utolsó írók, akik megosztották egymással kenyerüket, szivarjukat. Jó emberek voltak, és szerették egymást.”

Kettejük kapcsolatában azonban fölfedezhetjük azt a repedést is, mely a magyar értelmiség két csoportja között ma már szakadékként tátong. Bródy – mint említettük – a liberális értelmiség lázadását testesítette meg, míg Gárdonyi a keresztény erkölcs világában, a nemzeti eszmében találta meg életének, gondolkodásának az archimédeszi pontját. Ám az idő tájt a liberalizmus szó előtt még helye és pozitív csengése volt a „nemzeti” jelzőnek, gondolatrendszerét nem hatotta át a modern szabadelvűségnek a világ sokszínűsége és otthonossága ellen lázadó, ellentmondást nem tűrő kozmopolitizmusa. Sokatmondó példaként hivatkozhatunk Bródy Sándor *A szent rög* című megindító vallomására. A mű arról szól, hogy benne, a köztudottan zsidó származású és ezért is sokszor gyalázott íróban épp szentföldi utazása során támad föl ellenállhatatlan erővel a honvágy,

ott tesz hitet a szülőháza és annak népe iránti rendületlen hűségéről: „A szent földön haza gondoltam, a szent rögre. Talán bűn is ez? A világosság bölcsője mellett egyszerre csak otthon éltem a mi sötét kis zugunkban, ahol csak most kezdenek gyulladozni a gyertyák. Valóság és áhitat ideköt, de még az olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füzése, a jegenyesor a felföldi falvak alján. Oh, magyar föld, oh, szent Magyarország, Jézus falujában, az égben, kitérom feléd karomat és fogvacogtató vággyal gondolok reád, nem rám parancsolt hazafiságból, melyet az iskolában tanítanak, és amivel a politikusok üzérkednek, hanem ösztönszerű szenvedelemmel, amely benne van a nyárfában, amely nem hagyja átültetni magát és sindevész, ha átviszik.” Azt az embert és író, aki e sorokat írta, nem választotta el áthidalhatatlan ellentét *Az egri csillagok* alkotójától.

Kapcsolatuk 1918–19 után, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra bukását követően, a Horthy-rendszer első éveiben kapott sebet. Túlzó, türelmetlen, kirekesztő ellenszenvék és vádak fogalmazódtak meg akkortájt a hazai zsidósággal szemben, sokan őket tették felelőssé a forradalmak büneiért és mulasztásaiért, a háború elvesztéséért és Trianonért. Bródy közérzete érthetően egyre nyugtalanabbá és keserűbbé vált. Fájdalommal töltötte el, hogy Gárdonyi a saját világképének a megvalósulását üdvözölte a „keresztény kurzus”-ban, holott egész lényétől és gondolkodásától idegen volt az antiszemitizmus, a nemzeti öncélúság valamennyi változata és fokozata. Z. Szalai Sándor az „egri remete” utolsó éveit az elbizonytalanodás és a visszahúzódás időszakának nevezi, az egyre magányosabb és elszigeteltebb író keserűségét, kiüttlanságát érzékeli. „Néhányszor aztán – hiúságának hízelegve – az irodalom kufárjai hozzá méltatlan szerepet osztottak rá... – olvashatjuk Gárdonyiról írt monográfiájában. – Meghatódott, hogy Pintér Jenő írószámába vette. Hogy az írószövetség alelnöki tisztségével tüntették ki...” Csalódást keltett, hogy új szerepkörében se emelt szót azoknak az íróársaknak a védelmében, akiket a forradalmak idején tanúsított magatartásuk miatt üldöztek, emigrálásra kényszerítettek. Bródy deklarálta csalódását nevezetes 1921. január 1-jén kelt levelében. Barátja szemére vetette, hogy hívőként a hitetlenek cinkosává állt. Gárdonyi kellő empátiával fogadta a kritikát. Nem pörölt vissza, magába nézett, átélte és méltányolta barátja érzékenységét. Nem vezetett tehát szakításhoz a kettejük között támadt nézetkülönbség. A szakirodalom újra és újra Gárdonyi szemére veti ennek a levélnek a tartalmát, de azt jórészt meg sem említi, hogy konfliktusuk csupán átmeneti volt, barátságuk kis idő elteltével ismét a régi fényében ragyogott.

Képzletbeli sétánk a várba, Gárdonyi sírjához visz. Megrendült lélekkel olvashatjuk el az író akaratából a keresztfára rótt, messzi földön elhíresült feliratot: „Csak a teste”. A sír mellett állodogálva átélhetjük a mélyen megrendült Bródy őszinte gyászát is, aki betegsége miatt nem vehetett részt barátja 1922. november 1-jén

megrendezett temetésén. Közös ismerősüket, Setét Sándor egri ügyvédet sürgönyben kérte a következőkre: „A becsületes föld fűvét, mezei virágjának néhány szálát tedd helyettem és nevemben koporsójára. Nevem nélkül. Szó nélkül. Én tudom és érzem, hogy mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolok rá.” Fiait pedig megkérte, hogy vegyenek részt a temetésen. A nyitott sírnál a Bródy-fiúk összeölelkeztek a Gárdonyi-fiúkkal.

Két év múlva Bródy Sándor temetésén pedig – édesapjuk emlékéhez híven – a két Gárdonyi-fiú nyújtott kezét a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben az öt Bródy-fiúnak, s a koporsóra dobott egy marék Egerből hozott virágot.

Sétánkat immár megenyhült lélekkel a vár szomszédságában álló Gárdonyi Emlékházban fejezhetjük be, nézelődés közben eltöprengve a múltó idő könyörtelenségén és a fölötte aratott diadalon, melynek élő bizonyossága szeretne lenni ez az utókor nagyrabecsülése, tisztelete és hálája által diktált visszaemlékezés is.

*Bródy Sándor és Gárdonyi Géza szobra az egri Szmrecsányi Lajos Érsekkertben
(Varga Imre alkotása)*